

Algimantas Valantiejus

Pozityvizmo svyruoklė

Santrauka

Čia pateikiamame straipsnyje nagrinėjama vadinamoji technokratinė sociologijos dilema, susijusi su disciplinos mokovų pastangomis kurti griežtą mokslinį metodą. Nepaprastai gyvybingas sociologijos (ir kitų socialinių mokslų) noras atsiskirti nuo filosofijos galiausiai baigiasi tam tikromis radikaliomis išlygomis – įsivaizduojamu sociologijos suartėjimu su išplėtotais fizikos ir biologijos mokslo metodais, kuriuos bando perimti ankstyvoji sociologijos klasikų karta.

Aiškumo ir tikslumo idealą, kurį sukuria modernioji - ir racionalizmo, ir empirizmo - filosofija, XIX a. ir ypač XX a. sociologai pertvarko į abstraktus empirizmo modelį. Kartezijietiško metodo taisyklės papildo nauji - stebėjimo ir eksperimentinių operacijų - idealai. Šie idealai, besiremiantys tikrumo, aiškumo, akivaizdumo ir pagrįstumo kriterijais, įtvirtina objektyvizmo/subjektyvizmo, arba determinizmo/voliuntarizmo, antinomiją. Tai, kas vadinama sociologijos mokslu, siejama tik su matavimo operacijomis ir inžineriniu-taikomuoju požiūriu į tikrovę.

Tai - XX a. neopozityvizmo krypties doktrina, kuri domisi siauros apimties tyrimais, sutelkdama dėmesį tik į metodines empirizmo taisykles. Sociologinių tyrimų rezultatai vis labiau sudaiktinami – ir ne dėl pasirinktos empirinės krypties, bet dėl to, kad empiriniai duomenys suabsoliutinami ir laikomi lemiamais sociologijos mokslo kriterijais. Be to, formalizavimo procedūros visiškai atsiejamos nuo negatyviosios kritikos procedūrų, kurioms (ypač toms, kurios nepaklūsta griežtam formalizavimui) neretai suteikiamos menkinančios etiketės siekiant dar labiau stiprinti disciplinuojančio mokslo autoritetą.

Toks modelis įgyja pagreitį, ypač kai jis susiejamas su empirinėmis-užsakomosiomis socialinių mokslų tyrimo programomis. Pozityvizmo siekis visą žinojimą padaryti moksliniu žinojimu būdingas ir šiomis dienomis, nes metodinis stebėjimas, galima sakyti, tapatinamas su sociologijos paskirtimi, su pačiais moksliniais interesais.

Profesionaliai derinant techninius-metodinius įgūdžius ir empirinės medžiagos kaupimą ilgam laikui įtvirtinamas pagrindžiančiojo pažinimo modelis. Tačiau transcendentinis pozityvizmo dėmuo, kuris sąmoningai ar nesąmoningai slepiamas jo pasakojamosios formos gelmėse, išryškina tai, kad monistinė abstraktus empirizmo kryptis iš tikrųjų yra ne empirinė, bet veikiau normatyvinė ir disciplinuojanti tradicija, siekianti nustatyti universalias sąlygas, kurios leistų kontroliuoti mokslinio pažinimo koncepciją. Užuoat nagrinėjusi mokslą kaip praktiką ar kultūros formas, ji pateikia idealizuotą mokslo kaip pažinimo modelį, susidedantį iš „faktinių“ ir „teorinių“ kaupiamąjo pobūdžio žinių.

Straipsnyje įrodinėjama, kad, atsisakant vienmatiško mokslo projekto ir technicizmo modelių, daugiau dėmesio reikia skirti kintančiai mokslo kultūrai, kuri šiandieną pradeda stebėti pačią save, darydamasi kritinę ir reflektivi.

Empiriškai pagrindžiamo pažinimo idealas ir mokslinio optimizmo prielaidos¹ subrandina būdingą socialinę ir intelektinę *aplinką* (nuo XIX a. viešpataujančią Vakarų visuomenėse), kurią Herbertas Marcuse tinkamai pavadina *teigiančiosios kultūros (affirmative culture)* vardu (Marcuse 1968 88). Identifikacijos požiūriu *teigiančiąjai kultūrai* nėra būdinga *nuosaiki* laikysena: pradžioje suprantamas sociologijos noras *tapti mokslu* tikrąja šio žodžio prasme vėliau suabsoliutinamas ir pertvarkomas į vienpusišką kraštutinumą - *scientizmo* ir *technicizmo* modelį.

Technokratinė sociologijos dilema glaudžiai susijusi su *empirinės informacijos kaupimo* idėja. Galima sakyti, kad pasitikėjimas šia idėja sankcionuoja *tam tikros krypties* sociologijos veiklą, savo ruožtu besiremiančią išoriniais pasaulio kopijavimo būdais. Nors visi kopijavimo būdai geri, vis dėlto geresniu laikomas tas, kuris leidžia mokslininkui, neįsivieliant į reliatyvaus pobūdžio sofistika, gaminti įtikinamus kiekybinių informacijos vienetų pluoštus, administratorių tvarkingai pakuojamus ir spraudžiamus į iš anksto paruoštas saugojimo kameras su užrašu *kiekybiniai duomenys (saugoti nuo filosofų ir kitokio plauko skeptikų!)*.

Socialinių mokslų siekiamos pažangos problema yra ta, kad informacijos kaupimo veiksmai darosi svarbūs dėl jų pačių, t.y. dėl tvarkingos rutininės sandėliavimo metodikos. Jos paskirtis – liudyti *informatyvią* socialinių mokslų kilmę be perstojo kaupiant ir tvarkingai rūšiuojant faktus. Skeptiškam protui galbūt svarbūs ir kiti - *panaudojimo kaip ir kokiais tikslais* – klausimai. Tačiau, remiantis empi-

rizmo apibrėžimu, tai esti veikiau kitų - metafizinių ir nemokslinių - disciplinų, tik ne instrumentinio, tikslaus ir objektyvaus mokslo, galvosūkliai. Tačiau, kaip rodo socialinė praktika, problema vėlgi yra ta, kad *panaudojimo kaip ir kokiais tikslais* instrukcijas paprastai teikia mokslo administratoriai, o netiesiogiai ir politikai, atstovaujantieji anonimiškoms visuminėms „socialinėms struktūroms“.

Negana to, anonimiškumas ir objektyvumas reikalauja, kad pažįstantysis subjektas visiškai atsisakytų interesų, emocijų savo asmenybės bruožų ir socialinių priklausomybės ryšių. Daroma dualistinė prielaida: jeigu paprastas asmuo niekaip neįstengia atsisieti nuo savo asmenybės ypatumų ir šališkų sveiko proto įpročių, atitolti nuo jų reikiamu atstumu, tai *modernus mokslininkas* (turintis priemones, „panašias“ į gamtos mokslų pavyzdžius) galės kurti metodą, visiškai nepriklausomą nei nuo vertybinių asmens sprendinių, nei nuo apriorinių visuomenės raidos tikslų. *Neutralus stebėjimas* ir *objektyviai kaupiama informacija* tampa svarbiausiomis moderniosios socialinių mokslų paradigmos taisyklėmis, užtikrinančiomis informacijos atgaminimo ciklą.

Modernioji socialinių mokslų paradigma - tai *sociologijos mokslo* ištakos, kurias tinkamai apibrėžė Thomas Kuhnas vartodamas *normalaus mokslo* sampratą. Terminas *normalus mokslas* „[...] reiškia tokį tyrimą, kuris *tvirtai remiasi vienu ar keliais praeities mokslo pasiekimais* – pasiekimais, kuriuos tam tikra mokslo bendruomenė kurį laiką pripažįsta savo tolesnės praktinės veiklos pagrindu“ (Kuhn 2003; 24; kursyvas mano – A. V.).

Šios sampratos pagrindas - cikliškai

¹ Mokslinis optimizmas neabejotinai susijęs su sėkminga gamtos, ypač biologijos, mokslų plėtra XIX a. Socialiniai mokslai irgi optimistiškai išplėtoja griežto, tikslaus, empirinio mokslo idealus (jau kaip *savo* vidinės sandaros ypatumus), vėliau visiškai nebekvestionuodami šių principų. Tačiau paradoksas tas, kad juo labiau empirizmas stengiasi parodyti, kad jis nesivadovauja jokiais išankstinėmis prielaidomis, tuo labiau aiškėja, kad bet kuris empirinis teiginys sąmoningai ar nesąmoningai remiasi tokiomis prielaidomis. Negana to, visi mokslai, netgi gamtotyra, kaip rodo Kuhno ir kitų mokslo filosofų tyrimai, yra susiję su *socialiniais interesais*. Immanuelis Wallersteinas atkreipia dėmesį, kad socialiniai mokslai susiformuoja remdamiesi socialinio ir mokslinio optimizmo prielaidomis - kaip intelektualiniai liberaliosios ideologijos, vadovaujančios pokyčiams ir žadančios sunaikinti socialinio pesimizmo šaknis, papuošimai:

„Intelektualai ne tik kad transformavo politiką į racionalizmą, - šis racionalizmo vertybės pagarsinimas apibūdino jų pačių optimistinę išraišką, kuria remiantis buvo kurstomas ir kitų optimizmas. Jų *credo*: siekdami pagrįstesnio realaus pasaulio supratimo, mes siekiame geresnio realios visuomenės valdymo, vadinasi, geresnio žmogaus galimybių įgyvendinimo. Socialinis mokslas, kaip pažinimo konstravimo būdas, ne tik kad rėmėsi šia prielaida; jis pateikė save kaip tikrasis metodas, įgyvendinantis racionalų ieškojimą.“ (Wallerstein 1996 8)

atgaminama šios paradigmos įtvirtinta ir įteisinta rutininė technologija. Dėl šios priežasties gerokai susiaurėja akademinės veiklos uždaviniai. Jie apibrėžiami kaip *pagrindžiančiųjų* mokslo taisyklių tvarkymo procedūros. Tačiau problema yra ta, kad ilgai scientizmo puoselėtas standartizuotas *bendrojo mokslo* pagrindas pastaraisiais dešimtmečiais skyla į *pluralistinį* sociologijos diskursą, reikalaujanti tinkamai įvertinti „nepatogius“ scientizmui reliatyvumo ir neapibrėžtumo dėmenis.

Ciklišką normalaus mokslo rutiną paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais kritiškai įvertina *santykiškai naujos* sritys – sociologinio pažinimo sociologija, reflektvyoji sociologija ir metateorija.² Dėl šioms sritims būdingo *aktyvaus* tarpdalykinio ir dialoginio mąstymo apie savo dalykinę paskirtį ir savo pažinimo būdus keičiasi *sociologijos kaip mokslo* koncepcija – ji darosi mažų mažiausia reflektivesnė.

Sociologinis pozityvizmas – normalusis mokslas, slepiantis tikrąjį vardą

Nors šiandieną pozityvizmas sulaukė blogesnių (?) laikų, tačiau vis dėlto, rodos, siekia išsaugoti visiškai nepakeistą, statišką laikyseną – „iškęsti“ esamą neramų laikotarpį, po kurio galiausiai sugrižtų monistinės mokslo

kultūros - ypač abstraktaus empirizmo - vertybės.³

Sociologijos kaip mokslo terminas toli gražu nėra vienareikšmis. Juo labiau kad šiuolaikinėms sociologijos kryptims prireikia vis naujesnių pažinimo būdų ir reflektvyos jų savivokos. Nepaisant to, naujesnių sociologijos formų susidarymo atvejais (ir kai pripažįstama, jog naujieji būdai yra *teisėti* sociologinės minties paveldėtojai, ir kai atsakoma pripažinti jiems teisėtą statusą, kaip neretai atsitinka, pavyzdžiui, vertinant radikalius postmodernizmo sociologijos variantus) išlieka ryškesnė ar blankesnė ilgesnį laiką vyravusios mokslinės paradigmos kopija, su kuria ir lyginamos naujosios, diskursyvos, sociologijos kryptys. Pridurtina, kad būtent šioji „savaiame suprantama“, t.y. nusistovėjusi forma dažnai lemia sociologijos mokslo apibrėžimus, kurie atvirksčiu būdu ir įteigia, *kas nėra sociologija*.

Nėra klaidinga sakyti, jog kiekvienas pažinimo modelis apibrėžia *savitą* santykį su *tiesos* sąvoka. Vienos kryptys pabrėžia argumentavimo svarbą, formuluodamos daugiau ar mažiau pagrįstus diskursyviuosius kriterijus, kitos kryptys siekia empiriškai tikrinti teorinius teiginius, trečioms yra svarbūs reflektyvūs įgūdžiai, o ketvirtoms - gebėjimas spręsti praktines problemas ir pan. Todėl nereikia stebėtis, kad skirtingų krypčių tarpusavio kritika subrandina *abejojimą* pačia

² Čia reikia pabrėžti žodžius - *santykiškai naujos* disciplinos sritys. Kaip minėta, sociologijos paraštėse *visuomet* egzistuoja alternatyvūs pažinimo būdai, įskaitant ir sociologinio pažinimo sociologiją. Tačiau šios „naujos“ sritys akivaizdžiau išryškėja tada, kai 1) prasideda svarbūs socialinės tikrovės pokyčiai, kurių skiriamuosius bruožus bando įvardyti dabartiniai intelektualiniai *post* sąjūdžiai, ir, žinoma, 2) kai sustiprėja kritinė mintis, kuri diferencijuojasi į paskiras savarankiškas kryptis.

Dar kartą verta atkreipti dėmesį į *savaiame suprantamą* pagrindinių sociologijos krypčių kilmę. Kadangi visi socialiniai mokslai, be išimties, itin glaudžiai susiję su pagrindinių šiuolaikinių socialinių struktūrų (*visuomenės* ir politinių jos saugos tarnybų – *valstybės* institucijų) išankstiniais tikslais, pagrindinės sociologijos kryptys taip pat yra „nulemtos“ iš anksto. Tai – institucinės (isteblišmento) sociologijos formos, tiesiogiai susijusios su išankstiniais moderniosios *techninės civilizacijos* tikslais.

Kaip tik šiuo požiūriu *modernusis laikas* mažai keičiasi, o galbūt netgi stovi vietoje, kadangi modernios visuomenės yra *teleologinės* visuomenės, jos turi tikslą cikliškai atgaminti save. Šios visuomenės, kaip pabrėžia Georges Gurvitch'ius, yra tokios visuomenės, kurių esminis tikslas – *technicizmas*. Ir iš sociologų, kaip iš asmenų, kuriuos socialinės struktūros nukreipia link teisingo tikslo, tikimasi būtent *technokratinės kompetencijos*: „Mes gyvename laikotarpiu, kai skirtingų pažinimo tipų diapazone į pirmą vietą iškyla techninis žinojimas, suplaktas su politiniu žinojimu“ (Gurvitch 1971; 62).

³ Tiesą sakant, pagrindinė sociologijos kryptis tebėra pozityvistinė. Pavyzdžiui, 1967-1970-ųjų ir 1987-1990-ųjų metų JAV, Kanados, Didžiosios Britanijos ir Skandinavijos sociologijos žurnalų turinio analizė, pasitelkianti tam tikrą skalę, besiremiančią septyniais, būdingais 7-ojo dešimtmečio pozityvizmui, požymiais, atskleidė *kai kuriuos* svarbius pokyčius plėtojantis kritinėms pozityvizmo alternatyvoms, tačiau kartu parodė, kad esminis sociologijos pagrindas (ypač didžiausios pasaulyje Amerikos Sociologijos Asociacijos žurnaluose) tebėra *pozityvistinis* (Gartrell and Gartrell 1996).

Psichologiniu požiūriu - visiškai suprantama pozityvizmo krypties šalininkų laikysena, grindžiama autoritetu ir ipročiais. Ir vis dėlto šios krypties nuostata „iškęsti“ laikiną socialinių mokslų krizę, ko gero, būtų bent šiek tiek konstruktyvesnė, jeigu nebūtų vengiama *problemiškų* metodologinių ir istorinio pobūdžio klausimų.

objektyvios tiesos galimybe ir sukuria neapibrėžtumo, nepakankamumo, dvilypumo būseną, kuri, stiprėjant profesinei fragmentacijai, dažniausiai apibūdinama *sociologinės krizės* vardu.

Viena vertus, pliuralistinių sociologinio pažinimo formų atsiradimas sužadina tariamą *krizės* būseną (ar bent jau jauseną). Tokia būseną ar jauseną stiprėja, kai neapibrėžtumas išsiskverbia ir į gyvenamojo pasaulio sritis. Tačiau, kita vertus, sociologinio pažinimo “krizės” nuojauta verčia aktyviau svarstyti epistemologinius socialinių mokslų klausimus.

Be jokios abejonės, žodis *krizė* yra mėgstamas intelektualų žodis, kurį įvairiais laikais stengiamasi apibrėžti kaip veiksnį, padedantį aiškiau išdėstyti savo originalią koncepciją (aprioriškai apibrėžiant “krizinę” atskaitos pradžią, negatyviai apibūdinančią konkrečią koncepciją, paradigmą ar netgi laikotarpį). Vis dėlto šio populiarus žodžio plitimas, o kartais ir nerūpestingas vartojimas sociologijos (kaip ir bet kurioje kitoje – mokslinėje ir kasdienėje) terminologijoje dar nerodo, kad į šį reiškinį nereikėtų kreipti jokio dėmesio.

Kaip minėta, skirtingų kryptių varžymasis yra veiksmingas originalesnių atradimų šaltinis. Vis dėlto nesiliaujanti fragmentacija gerokai susilpnina bendrųjų kriterijų, o atitinkamai ir profesinio susikalbėjimo, prielaidas, gebėjimą formuoti konvencijas, sąvokas, terminus ir pan. Štai kodėl, turint galvoje šiandienos egzistencines *neapibrėžtumo* sąlygas, į pažinimo formų kaitą verta pažvelgti ir sociologijos istorijos požiūriu.

Nėra paslaptis, kad sociologijai būdingas “kompleksuotas” santykis su filosofija, kurios raida apima pustrėčio tūkstančio metų. Nepaprastai gyvybingas sociologijos (ir kitų XIX a. socialinių mokslų) noras atsiskirti nuo socialinės filosofijos baigiasi tam tikromis radikaliomis išlygomis – įsivaizduojamu

sociologijos suartėjimu su išplėtotais fizikos ir biologijos mokslo metodais, kuriuos bando perimti ankstyvoji sociologijos klasikų karta.

Tai – viena pagrindinių priežasčių, kodėl sociologija dažniausiai pabrėžia tiesioginį *metodo* ir *praktikos* ryšį. Šio ryšio - nuolat techniškai tobulinamo metodo ir praktinių rezultatų – stiprinimas dažnai įgyja vienpusišką kryptį, slopinant filosofinio pobūdžio klausimus apie *normaliojo mokslo* praktikos kilmę. Šitaip įtikinama, kad būtent metodo tobulinimas esąs pagrindinis sociologijos uždavinys.

Tokią vienpusišką požiūrį sustiprina ir dirbtinė perskyra tarp *sociologijos* ir *socialinės filosofijos*, vis labiau išgalint požiūriui, kad socialinė filosofija susijusi su “mažiau brandžiu” mokslinės minties raidos tarpsniu (sociologus ir šiandieną, rodos, labiausiai dirgina tai, kad filosofai, užuot kalbėję „esamąją nuosaką“ ir gynę realų pasaulio vaizdą, linkę kalbėti “tariamąją nuosaką” ir ginti įsivaizduojamą tikrovę). Tuo tarpu sociologijos (ir sociologijos teorijos) susiformavimas siejamas su brandesniu, ir laiko požiūriu vėlesniu, “esamosios nuosakos” laikotarpiu, kuris naujų mokslų vardu išduoda leidimą steigti madingus socialinės tikrovės fotografijų salonus, kuriuose būtų kaupiamos objektyvios tikrovės nuotraukos.

Iš pirmo žvilgsnio toks tariamosios ir esamosios nuosakų skyrimas yra pagrįstas, nes empiriškai orientuota mokslo dalis (atitinkamų metodų plėtojimas ir stebėjimo duomenų sisteminimas) akivaizdžiai skiria *sociologiją* ir *spekuliatyviąją socialinę filosofiją*.⁴ Toks paviršutiniškai nepriekaištingas požiūris į dvi paminėtas disciplinas įsitvirtina ilgam, ir tik paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais tokia perskyra pradeda abejoti.

Pripažįstant, kad pastarųjų kriterijų įtraukimas pakeičia sociologijos veidą, padaro ją empirine disciplina, kartu negalima nepastebėti, kad empirinių duomenų statuso klausimas vis

⁴ Prieš pusę šimtmečio Alvinas Boskoffas šitaip įvardijo esminius disciplinos bruožus: sociologija (arba socialinė teorija) yra naujai atsiradusi socialinės minties forma, kuri nagrinėja socialinius reiškinius įvertindama objektyvumo laipsnį, pasitelkdama apibendrintą socialinių dalykų aprašymą bei aiškinimą ir, užuot piršusi vertybines „turėtų būti“ nuostatas, domisi, kaip iš tikrųjų plėtojasi įvykiai (Boskoff 1957; 4-5).

Šiandieną yra *savaime suprantama*, kad sociologijai būdingas “aukštesnis” objektyvumo laipsnis.

labiau ir labiau siejamas su *vieno metodo* taikymo idėja. Vadinamoji *operacionalizacija* (techniškai tikslinami apibrėžimai) nurodo empirinius sąvokų indikatorius, šitaip bandydama susieti abstraktų teorijos kamieną ir stebėjimo operacijas, kurios remiasi *kintamųjų dydžių* požymių matavimu.

Iš pirmo žvilgsnio išpūdingas matavimo operacijų projektas susiduria tiek su loginio, tiek su socialinio pobūdžio problemomis. Bet kuris tikslinantis apibrėžimas neišvengiamai apima terminus, kuriuos reikia papildomai apibrėžti. Susidaro tarsi uždaras ratas, aptinkant nuolatinį tikslinančiųjų operacijų poreikį. Tačiau kadangi metodo kilmė - „objektyvi“, net nesuabejojama, kad visi šie tikslinantys apibrėžimai gali būti susiję su paties apibrėžiančiojo *šališkomis* prielaidomis.

Dėl šios priežasties skiriami filosofiniai (keliantys bereikalingus keblumus) ir *moksliniai* (techniniai) principai. Filosofiniai klausimai, kurių negalima susieti su stebėjimo operacijomis, paskelbiami „beprasmiškais“, tuo tarpu „pozityvūs“ mokslo teiginiai, atliepantys *operacionalizacijos* kriterijus, susiejami su atitinkama empirinio pobūdžio interpretacija, kuri, kaip ir kiekviena kita interpretacija, yra tik *dalinė*. Be to, visi mokslininko įvardijami *operacionalizacijos* kriterijai pateikiami kaip tariamai neutralios veiklos instrumentai, suteikiant *pozityviajam* atskaitos pradui neistorišką ir nelaikišką, vadinasi, *nerealų* statusą.

Būtent *istoriniai* ir *socialiniai sandai* atskleidžia disciplinos uždaramą: jeigu santykiškai jauna sociologijos disciplina kuri laiką gali nepaisyti turtingos tarpdalykinės tradicijos, tai šiandieną sunkiai įsivaizduojamas

sugrįžimas prie vienmatiško monistinio lygmens, kuris nepaiso alternatyvių tradicijų.⁵

Pozityvizmo svyruoklė: du Wittgensteinai, du Durkheimai, du Marxai, du ...

„Ir Aristotelis, ir Galilei matė svyruokles, tačiau jie skirtingai interpretavo tai, ką matė. [...] Ar šie žmonės iš tiesų matė skirtingus dalykus žvelgdami į tos pačios rūšies objektus? Ar yra pagrindo teigti, kad savo tyrinėjimus jie vykdė skirtinguose pasauliuose?“

Thomas Kuhn (2003; 144-5)

Galima pateikti mažų mažiausia du atsakymus į šiuos neįprastus Thomas Kuhno klausimus (vieniems paprastus, kitiems - sudėtingesnius). Pozityvistas atsakytų labai aiškiai ir kartu paprastai – tai tik skirtingos to paties reiškinio interpretacijos, kurias reikia patikrinti lyginant jas su tikrove, žinoma, remiantis patikimu moksliniu metodu. „Kad sužinotume, ar vaizdas yra teisingas, ar klaidingas, turime jį palyginti su tikrove“ (Wittgenstein 1995a; 50 [2.223; 2.224]). Taigi lemiamas kriterijus esti *stebėjimo* tikslumas ir aiškumas, tikrumas ir patikimumas, kurį galys užtikrinti griežtas ir detalizuotas metodas.

Postpozityvistas (vienas iš jų – pirmosios citatos autorius, mokslo istorikas, Thomas Kuhnas) pažymėtų, kad interpretacija priklauso ne tik ir ne tiek nuo metodo griežtumo, kiek nuo mokslinės paradigmos, galima netgi sakyti, nuo teorinės „pasaulėžiūros“, prielaidų, apibrėžimų, sąvokų. Čia kalbama *ne tik* apie skirtingas interpretacijas, bet ir *mokslinės nuostatos* kismą.

Kas gi įvyksta, kai mokslininkas iš esmės

⁵ Verta pateikti skirtingus to paties autoriaus, Howardo Beckerio, pliuralistinių sociologijos tendencijų vertinimus 6-ame ir 10-ame XX a. dešimtmečiuose. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje Howardas Beckeris ir Alvinas Boskoffas atkreipia dėmesį į vienpusišką monistinės sociologijos tendenciją, kuri per keletą dešimtmečių po II pas. karo gerokai susilpnino dėmesį pliuralistinėms klasikinėms sociologijos tradicijoms, kartu sukurdamą tęstinumo pertrūkį. Tai, anot jų, stulbinantis šio laikotarpio sociologų polinkis vis dažniau nagrinėti tik *mažas grupes*, t.y. iš esmės siaurinti sociologijos išgales, visiškai atsisakant gyvybiškai svarbios klasikinių darbų analizės (Becker and Boskoff 1957; v).

Tuo tarpu paskutiniojo XX a. dešimtmečio pradžioje Beckeris jau pažymi, kad dėl stiprėjančios sociologijos fragmentacijos darosi vis sunkiau apibrėžti jos tyrimo dalyką ir surasti bendrą balsą besivaržančių teorijų ir specializacijų gausoje (Becker, Rau 1992; 70). Sugrįžimas prie *skirtingų* sociologijos tradicijų yra lemiamas veiksnys, sukuriantis pliuralistinio aiškinimo formas, kurios siekia atsižvelgti į ginčytinas tų pačių empirinių duomenų interpretavimo galimybes, susijusias su pakankamai skirtingomis teorinėmis prielaidomis. Todėl šiandieną sunku įsivaizduoti, kaip galima ir toliau plėtoti monistinį modelį, kuris įvairovę siekia įsprausti į siaurai suprantamą empirinę plokštumą.

pakeičia savo nuostatą svarbiausių dalykų atžvilgiu? Pirmasis galimas atsakymas, kurio laikosi pozityvizmas, yra tas, kad nuostatas gali keisti tik metafizikai – nemokslinių, deducinių teorinių sistemų kūrėjai. Tuo tarpu mokslininkai turi mokslinį metodą, t.y. „nuostatą“, kuri iš *esmės* nekinta. XIX a. pozityvistai jau darosi supratingi ir reikalauja tirti tik *prasmingus teiginius*, kuriuos galima susieti su operacionalizacijos kriterijais.

Kitaip sakant, visi socialinės tikrovės aprašymai, kurie pateikiami dar *iki pozityvizmo*, t.y. *mokslinės metodologijos*, susiformavimo, yra nelabai sėkmingi, o galbūt ir visiškai netinkami. Juo toliau į praeitį, tuo mažiau tiesos, nes tik nuo pozityvizmo atsiradimo mokslas ir jo metodas judęs pažangia tiesiaeigempirine kryptimi. Pažangumą čia užtikrina tinkamas metodas: tikrovės atkarpa (prasmingus teiginius), reikalui esant, visada galima pamatuoti matematiškai. Svarbiausia – apsivalyti nuo *beprasmiškų teiginių*, kuriais užgriozdinta nemokslinė filosofijos istorija. Reikia nesvyruojant pripažinti, kad tai - absurdiškų metafizinių idėjų kapinynas ir pagaliau imtis mokslinių, t.y. puristinių, operacijų.

Ir, priešingai, postpozityvizmas, kurio kertiniai teiginiai randasi kartu su Thomas Kuhno mokslų istorijos analize, atidžiai peržiūri pozityvizmo nuvertintus *metafizinius principus* (tuos, kurie priskirti *beprasmiškų teiginių* kategorijoms), suteikdamas jiems daugiau savarankiškumo ir išlaisvindamas juos iš disciplinuotos empirizmo taisyklių prievartos. Pabrėžtina, jog kartu su įvairiapusiškesniu mokslininko *socialinės aplinkos* sandų įvertinimu formuojasi iš pažiūros paradoksali *socialinės epistemologijos* sąvoka, atstatanti tuos pažinimo dėmenis, kurie dirbtinai sunyksta formaliosios pozityvizmo epistemologijos tiesėje. *Tiesa* darosi istorinė ir svarbiausia – praranda vienintelio mato, vienintelio kriterijaus galią, kuri ilgą laiką siejama su empirinio tikrinimo ar empirinio falsifikavimo procedūromis.

Grįžtant prie cituoto Kuhno pavyzdžio (lyginančio Aristotelio ir Galilei svyruoklės

stebėjimo sąlygas) reikia pažymėti (pabrėžtina, kad šioji nuoroda yra tai, ko sąmoningai ar nesąmoningai *nepaiso* pozityvizmo šalininkai): aprašymo požiūriu Aristotelio suvokimas yra toks pat tikslus (Kuhn 2003; 143).

Taigi empirinio aprašymo kriterijus abiem atvejais pasitelkiamas vienodai tiksliai. Ir vis dėlto atsiranda dilema - dvi skirtingos to paties reiškinio interpretacijos. Kadangi aprašymo, arba stebėjimo, kriterijus praranda savo lyginamąją galią, kyla klausimas: koks gi kitas mokslinis kriterijus yra tinkamas vertinant tokias skirtingas interpretacijas? Pateikiamas Kuhno atsakymas stulbina dėl to, kad mokslinio atradimo faktas susiejamas su *teologinio mąstymo* prielaida, kurią pozityvizmas pavadintų ne tik *beprasmišku teiginiu*, bet netgi iracionalia mistika.

Kuhno teigimu, Galilei'aus, formuluojančio *naujosios dinamikos* principus, genialumas - gebėjimas pasinaudoti suvokimo galimybėmis, kurias suteikia scholastinė Orezmiečio nuostata. Pirmas svarbus dalykas tas, kad Galilei pažiūros nebuvo visiškai suformuotos aristotelizmo. Antra, jis buvo išmokytas analizuoti judėjimus remiantis impulso teorija, teigusia, kad tolydinis sunkaus kūno judėjimas yra nulemtas vidinės jėgos, kurią jam suteikė kūrėjas, davęs pradžią jo judėjimui (ten pat; 143).

Jau vien iš to, kas pasakyta, darytina išvada (neoficialiai skiriama viešpataujančios pozityvizmo praktikos šalininkams), kad *vaizdo* lyginimas su *tikrove* nėra paprastas lyginimo procesas, kurio tariami rezultatai – tikėtinai tikslūs ir pagrįsti empiriniai duomenys, kuriuos atranda už metodo besislepiantis mokslininkas. Akmuo ne tik *svyruoja*, bet ir turi *svyruoklę*, t.y. „[...] kol nebuvo sukurta scholastinė paradigma, mokslininkai negalėjo matyti jokių svyruoklių, jie matė tik svyruojančius akmenis (ten pat; 144).

Be abejo, socialiniai mokslai susiduria su papildoma, dar sudėtingesne, problema: socialinę tikrovę sudaro ne tik fizinio pasaulio daiktai - „svyruojantys akmenys“, bet ir kintančių socialinių sąveikų padariniai - žmonių motyvai, lūkesčiai, veiksmai, pasirinkimai,

atsitiktinumai, nenumatomi padariniai... . Tai – svyruojantys *socialinės sąveikos* principai, kurių niekaip nepavyktų padalinti į statiškus vienetus. Dėl tos pačios priežasties išryškėja dirbtinis ir visiškai nerealus - dualistinis - abstraktaus empirizmo modelis, skiriantis neutralų stebėtoją-mokslininką ir statiškus - tariamai objektyvius - stebėjimo duomenis.

Pozityvistas paprastai slepiasi už metodo, bandydamas susitapatinti su idealistine jo programa. Tačiau, kaip raiškiai rodo filosofijos ir socialinių mokslų istorija, nuolat kinta ne tik tai, kas vadinama išorės pasauliu, „svyruoja“ ir patys mokslo žmonės – kartais netgi keisdami paradigmines nuostatas – „svyruokles“. Šiuo požiūriu galima teigti: yra du Wittgensteinai (jaunasis ir vėlyvasis), du Durkheimai (jaunasis ir vėlyvasis), du Marxai (jaunasis ir vėlyvasis)... *Jaunasis* paprastai yra mokslininkas, tuo tarpu *vėlyvasis* – hermeneutikas (imlesne negu tik specialusis hermeneutiko vardas prasme). (Tik Marxas, kaip visada, viską apverčia aukštyn kojomis: *jaunasis* Marxas – jau/tik hermeneutikas, tuo tarpu *vėlyvasis* – tik/jau mokslininkas.)

Verta pasitelkti keletą nurodytų „mokslinio svyravimo“ pavyzdžių, kurie atskleidžia kintantį filosofo, sociologo ar mokslininko požiūrį į tai, kas vadinama *vaizdu*, *representacija*, *faktais* ar *duomenimis*. Svyruoklės judesiai neišvengiamai įtraukia neapibrėžtumo, miglotumo, reliatyvumo dėmenis, kurie pakeičia ankstesnio aiškumo ir skaidrumo stereotipus.

„Kad sužinotume, ar vaizdas yra teisingas, ar klaidingas, turime jį palyginti su tikrove. Iš paties vaizdo neįmanoma sužinoti, ar jis yra teisingas, ar klaidingas“, - pažymi Ludwigas

Wittgensteinas savo ankstyvajame, pozityvizmo minties raidą žadinančiame veikale *Tractatus Logico-Philosophicus* (Wittgenstein 1995a 50 [2.223; 2.224]).

Pakartotina, kad *tokio vaizdo* apibrėžimas yra įkvepiantis ilgalaikės sociologinės veiklos skatulus, pasirenkantis ir atitinkamas *lyginimo su tikrove* priemonės – griežtų apibrėžimų, pagrįstų ir patikimų matavimo vienetų visumą. Kitaip sakant, *vaizdo* ir *tikrovės* atitikimas turįs remtis aiškių ir griežtų kriterijų įtvirtinimu.

Tobuliausias sisteminio, analitinio ir empirinio skatulio padarinys - sociologinė *priežastingumo* koncepcija, kuria remiantis įtvirtinami ir įteisinami mokslinės veiklos principai, privalantys akivaizdžiai parodyti griežto, tikslaus ir objektyvaus mokslo privalumus. Priežasties-padarinio analizė yra vienas pagrindinių aiškinimo principų, dėl kurio socialiniai mokslai, rodos, ir yra laikomi mokslais. Tokios analizės būdas teikia sociologijai griežto, tikslaus, universaliai galiojančio aiškinimo standartus. Daugybė socialinių teorijų, metodologijų ir metodų jau pusantro šimtmečio įcentriškai sukasi šio idealo orbitoje. Nuo socialinių mokslų radimosi pradžios XIX a. viduryje iki paskutiniųjų XX a. dešimtmečių šios disciplinos žinovams lyg ir nekyla abejonių dėl to, kad priežasties-padarinio ryšių nustatymas esti *savaiminis* sociologinio aiškinimo principas.

Savaime suprantamą *vaizdą* galų gale sugriauna pats Wittgensteinas, suabejojęs tokios atspindžio koncepcijos, o kartu ir mokslo, epistemologinėmis privilegijomis. Kitas Wittgensteino piešiamas *vaizdas*⁶ yra gerokai sudėtingesnis, prasiskverbiantis pro sveiko proto regimybių šydą:

⁶ Pirmąjį *vaizdą* reflektvyvosios sociologijos šalininkai vėliau visiškai pagrįstai (jeigu ironija apskritai gali būti „pagrįsta“) susieja su anglišku *profession* pavadinimu, kitaip tariant, amerikiečių sociologijai būdingu neironišku sociologo veiklos apibūdinimu. Pierre Bourdieu, išplėtodamas Wittgensteino ir Norberto Eliaso nuorodas (kalbos kaip „spąstų“, „klaidingų vingių tinklo“, kalbos kaip paveldėtų struktūrų), pažymi, jog kalba sociologui kelia ypač sudėtingą problemą: ji iš tiesų yra milžiniška natūralizuotų išankstinių teiginių saugykla. Kadangi šių išankstinių teiginių niekas „nepastebi“, jie funkcionuoja kaip neįsisąmoninti konstravimo būdai: „Pavyzdys čia galėtų būti *profesijų taksonomijos*, nesvarbu, ar šiandien kasdieniame gyvenime paplitusių profesijų pavadinimai, ar socioekonominės INSEE (Prancūzijos nacionalinio ekonomikos ir statistinių tyrimų instituto) kategorijos, tipiškas biurokratinės konceptualizacijos <...>, biurokratijos pasaulio pavyzdys, o labiau apibendrinus, pavyzdys visų taksonomijų (amžiaus grupių, jaunų ir senų, lyties kategorijos, kurios, kaip žinoma, nėra nepriklausomos nuo socialinio arbitralumo), kurias sociologai pasitelkia pernelyg daug apie jas negalvodami, nes jos – visai bendruomenei bendros socialinės supratimo kategorijos.“ (Bourdieu 2003; 298-9)

„Matymo‘ sąvoka palieka painų išpūdį. Ką gi, ji tokia. – Žvelgiu į kraštovaizdį; mano žvilgsnis slysta juo, matau aiškius ir neaiškius judėjimus; *tas* man įstringa, *anas* tiktai blankiai praplaukia. Vis dėlto kaip visiškai sujaukta gali atrodyti tai, ką matome! O dabar pasižiūrėk, kas gi vadinama ‚aprašymu to, kas yra matoma‘. – Bet kaip tik tai ir vadinama ‚aprašymu to, kas yra matoma. Nėra *vienintelio, tikro*, tvarkingo tokio aprašymo pavyzdžio – kai visa kita tebėra miglota, dar tik turi būti išaiškinta arba paprasčiausiai atmesta šalin kaip niekalas.“ (Wittgenstein 1995b 357)

Antrąją *vaizdą* sociologija pamažu įsisąmonina kartu su kritinės interpretacijos ir reflektyvumo įgūdžių atkūrimu. Tačiau reikia pripažinti, kad sociologai pernelyg neskuba, kadangi kritinio sąmoningumo gebėjimai, ko gero, sunkiausiai prigyja ten, kur iš pažiūros ir turėtų labiausiai prigyti. Priežastis tikriausiai ta, kad įteisinta mokslo praktika išsiskynusi savaime suprantamoje *mokslo* koncepcijoje. Be to, tokią koncepciją tiesiogiai ir netiesiogiai remia biurokratinė ir administracinė rutina.

Padėtį apsunkina antrojo vaizdo *painumas* ir visiškas nepanašumas į pirmąjį. Antruoju atveju dėmesys krypsta į *kalbą*, kuri galutinai supainioja linijinį priežasties-padarinio vaizdą. Tradicinis scheminės kalbos modelis, genialiai paprastai sukabinantis „mintį“ ir „išorinę tikrovę“ (įvardijantis abstrakčius bei konkrečius objektus – durheimiškus „daiktus“), sunyksta.

Čia netiesiogiai minimas asmuo, Émile'is Durkheimas, yra žymus sociologijos klasikas, suformulavęs *metodologinę paradigmą*, skirtą esamoms ir būsimoms socialinių mokslų kartoms ir aiškiai apibrėžęs dvi svarbiausias mokslines metodines gaires, kurių turėtų laikytis bet kuri socialinių mokslų disciplina, siekianti ne tik suprasti, bet ir objektyviai paaiškinti socialinės tikrovės dėsningumus. Pirmoji gairė yra reikalavimas socialinius reiškinius nagrinėti kaip „daiktus“. Pasak Durkheimo, socialiniai reiškiniai – tai daiktai, ir juos reikia suvokti kaip daiktus: „Jie ne tik nėra mūsų valios produktai, bet patys apibrėžia ją iš šalies, jie atrodo nelyginant formos, kuriose mes priversti lieti savo veiksmus“ (Durkheim 2001; 48). Čia ir glūdi numanoma nuoroda, kad svarbiausias socialinių mokslų uždavinys –

tinkamas metodo parengimas ieškant analogijų su gamtotyros metodo taisyklėmis.

Pastarasis metodologinis reikalavimas darosi visų socialinių mokslų skiriamuoju bruožu, atskiriančiu juos nuo filosofijos ir gretimų humanitarinių disciplinų, o vėliau padedančiu sukurti pozityvistinio fenomenalizmo tezę, kuri, remdamasi gamtos mokslo pavyzdžiu, pasitelkia išorinio tikrovės stebėjimo pirmumą ir atitinkamą mokslinį metodą.

Antra, Durkheimio metodologija padeda įsitvirtinti vadinamojo *vertybinio neutralumo* nuostatai socialiniuose moksluose. Pastaroji nuostata socialinių mokslų *metodologiją* palaipsniui susiaurina į paprasčiausią *metodo* sampratą: jeigu socialinis faktas nusako išorinius, objektyvius požymius, kurie *daro prievartą* paskiriems individams, visas mokslininko dėmesys perkeliamas į išorinę realybę – reprezentacijas, o vėliau – į atitinkamų metodų, siekiančių aprašyti šias reprezentacijas, tobulinimą. Tai – *sociologinio natūralizmo* ištakos:

„Mes pasiūlėme mokslines išvadas numatyti ne filosofiniu žvilgsniu, o paprastai apibūdinti, pagal kokius išorinius požymius galima atpažinti moksliskai tiriamus faktus, kad mokslininkas sugebėtų juos pastebėti ten, kur jie yra, ir nepainiotų su kitais.“ (Durkheim 2001; 19)

Gana griežtą *jaunojo* Durkheimio santykį su kitomis disciplinomis sustiprina keturių, gretimų sociologijai, „faktų“ rūšių, kurias atliepia atitinkami tyrimo dalykai, apibrėžimas. Tai - *biologiniai, psichologiniai, filosofiniai* ir *socialiniai* faktai. Specialioji sociologijos tyrimo sritis yra *socialiniai faktai*.

Ir tik vėlyvasis Durkheimas, tirdamas religinio gyvenimo faktus, aptinka *vidinio pobūdžio tikrovę*, ypač moralines taisykles, kurios geba kontroliuoti žmonių elgesį tik tada, kai jas internalizuoja (įsisavina) individai. Ir nors Durkheimas tebesilaiko dualizmo principų, teigdamas, kad socialiniai faktai egzistuoja nepriklausomai nuo žmonių, vis dėlto aiškėja, kad *socialiniai suvaržymai* nėra išoriškos kontrolės priemonės, bet veikia internalizuoti moraliniai individų

įsipareigojimai vadovautis visuomenės gyvenimo taisyklėmis, kurios yra pačiuose individuose, bet ne už jų:

“O iš tikrųjų visuomenės įtaka sąmonei kur kas mažiau priklauso nuo fizinio pranašumo, kuriuo ji apdovanota, negu nuo jai suteikto autoriteto. Jei mes nusileidžiame jos įsakymams, tai ne dėl to, kad ji turi kaip įveikti mūsų pasipriešinimą, o pirmiausia dėl to, kad jai jaučiame tikrą pagarbą.” (Durkheim 1999; 230).

Taigi, kaip ir dviejų Wittgensteinų atveju, dviejų Durkheimų metodologija yra skirtingų sociologijos krypčių kilmės ištakos. Jaunasis Durkheimas renkasi pozityvistinį aiškinimo būdą, teigdamas, kad socialiniai faktai turi būti tiriami kaip *daiktai*, šitaip padėdamas sukurti pozityvistinio fenomenalizmo tezę, kuri, remdamasi gamtos mokslo pavyzdžiu ir atitinkamu moksliniu metodu, imasi stebėti tariamai *išorinę* socialinę tikrovę. Tai – *sociologinio natūralizmo* nuostata.

Tuo tarpu vėlyvasis Durkheimas parodo svarbią *socialinės aplinkos* įtaką konkrečios visuomenės mentalitetui ir veiklos būdams, šitaip netiesiogiai atkreipdamas dėmesį į santykiškus pažinimo dėmesnis. Tai – principinė *žinojimo sociologijos* nuostata.

Empirinė praktika ar abstraktaus empirizmo rutina?

Sociologinis pozityvizmas yra vienintelė reali mokslo programa, kurioje vartojama ne tariamoji (filosofinė), bet esamoji (mokslinė) nuosaka. Ši realistinė programa remiasi tiksliais matavimo instrumentais ir įstengia nustatyti tvarkingus, pasikartojančius priklausomybės ryšius tarp kintamųjų dydžių. O tokių griežtų ryšių nustatymas leidžia daryti į dėsnius

panašius apibendrinimus. Tai nėra paprasta užduotis. Jos gali imtis mokslininkas, kuris, turėdamas reikiamus metodinius instrumentus ir pakankamą sukauptų stebėjimo duomenų kiekį, geba ir formuluoti, ir tikrinti priežasties-padarinio ryšiais grindžiamas hipotezes.

Sociologinis pozityvistas yra mokslinei organizacijai priklausantis asmuo, kuris tiki šios organizacijos nustatytomis mokslinėmis *tiesomis* ir *taisyklėmis*. Pirmoji ir svarbiausioji yra ta, kad vieninteliai pagrįsti mokslo duomenys yra tie reiškiniai, kuriuos tiesiogiai liudija juslės. Ir atvirkščiai, pozityvistas visiškai netiki spekuliatyvaus argumentavimo pagrįstumu, teisingai išvelgdamas, kad šitoks filosofavimo būdas yra ne normaliojo mokslo, bet tik paramokslo, sritis. Be to, pasitelkdamas progresyviųjų mokslų instrumentus, jis geba sukurti *bendrą* socialinių mokslų metodą, nes – juk visiems tai žinoma dar nuo Comte'ė laikų! – jeigu kiti mokslai yra tik *daliniai*, tai pozityvizmas yra *visuminė* mokslo programa, apimanti visų pagrindinių mokslų pasiekimus.

Šitoki (o galbūt ir kitoki – tai priklauso ir nuo vertinimo kriterijų) sociologijos ir sociologo vaizdavimą aptiktume XX a. pirmosios pusės klasikiniuose neopozityvizmo sociologijos veikaluose ir vadovėliuose (tipiškas pavyzdys: Ogburn 1950).⁷ Tiesa, čia galima rasti ir šioki toki skirtumą nuo panašiai mąstančių XX a. pirmosios pusės mokslo filosofų/pozityvistų: jeigu pastarieji kuria taisykles, kuriomis vadovaujasi (ar turėtų vadovautis) socialinės srities mokslininkai, tai pirmieji (sociologai-neopozityvistai) įgyvendina mokslinius tyrimus, taikydami nustatytas taisykles. Tiek vieni, tiek kiti suinteresuoti vieninteliu dalyku – atskleisti naujas žinias laikantis pagrįstų mokslo taisyklių.

Ko gero, Comte'as pirmasis žymus

⁷ Istoriniu požiūriu *neopozityvizmą* galima apibūdinti kaip intelektualinį atsaką – apibrėžiamą *griežto mokslo* vardu – humanitarų pastangoms plėtoti *hermeneutinio supratimo* metodologiją, kuri, pozityvistų nuomone, esanti netinkama dėl subjektyvių ir vienpusiškų hermeneutikos prielaidų. Kaip tik todėl siekiama skirti *mokslinius* ir *nemokslinius* (objektyvius ir subjektyvius, empirinius ir metafizinius, stebėjimo ir argumentavimo, faktų ir interpretavimo) sandus, kurie laikui bėgant visiškai supriešinami.

Organizaciniu požiūriu didžiausia ir įtakingiausia JAV nacionalinės sociologijos mokykla, kaip tvirtina šios tradicijos žinovai, perima neopozityvizmo nuostatas ir sutelkia dėmesį daugiausia į konkrečius paskirų atvejų tyrimus. Įdomu, kad, priešingai negu loginio pozityvizmo žinovai, neopozityvistai neigia teorijos reikšmę pažinimui: priešiškus hermeneutikos subjektyvizmui pakeičia panieka teorijai kaip moksliniu požiūriu pavojingai spekuliacijai (plačiau apie tai žr.: Alexander 1982; 5-19).

sociologas, pasėjęs visapusiškos paniekos humanitarinei minčiai grūdą, kuris per ilgą laiką puikiai prigyja, sudygs ir veši globojamas efektyvių biurokratijos reikmių. Pagrindinė tokios globos motyvacija ta, kad sociologija, gebėdama visapusiškai atsikratyti šalutinių humanitarinių disciplinų, neįgalinčių moksliskai apibrėžti socialinių dėsnių, poveikio, darysis pagrįstu ir universaliu mokslu.

Mokslinio dėsnių apibrėžimo idėja (tiek stingant - pačioje pradžioje - eksperimentinių procedūrų, tiek ir esant neapbrėptam jū gausai) padeda subrandinti mokslo ideologiją ir politiką, besiremiančią visiškai paprasta, t.y. genialia, mintimi, kad instrumentiškai pertvarkoma *racionalumo* - mokslinio pažinimo taikymo - koncepcija, grindžiama empirine praktika, geba aptikti socialinio pasaulio dėsnius. Šioji idėja, galima sakyti, sužadina ir revoliucinį metodo mokovų instinktą - bandyti įveikti nuolatinio filosofinio klausinėjimo *begalybę* ir užtikrintai priartėti prie pažinimo slenksčio, už kurio atsiveria *grynosios tiesos* vaizdins.

Nes jeigu įsitikinama, kad mokslo metodas galįs pagrįsti *tikrą* (kad ir kaupiamąją, dalinę) tiesą, tai kitas nuoseklus žingsnis yra bandymas šios tiesos pagrįstumą įrodyti remiantis jos loginiu santykiu su universaliais dėsniais. Čia ryškėja ir istorinių pozityvizmo tipų skirtumai: jeigu ankstyvąjį pozityvizmą domina būtent universalieji dėsniai, tai pagrindinė XX a. loginio pozityvizmo užduotis susiejama su kaupiamųjų, dalinių tiesų empirinio pagrindimo metodika.

Reikėtų pridurti, kad neopozityvizmas kuria *biheivoristinę* koncepciją, kuri gerokai nutolsta nuo klasikinių sociologijos teorijų ir nepaiso Weberio *supratimo* metodologijos (ir atitinkamos motyvacijų, interesų, neracionalių veikslių ir pan. problematikos). Neopozityvizmas pabrėžia, kad taupias, tinkamas progresyviams kaupimui mokslo žinias gali suteikti *tik stebėjimas*.

Šioji kryptis yra tikrasis XX a. *sociologijos mokslo* šaltinis. Kaip tik čia ryškėja esminis ryšių nutraukimas su klasiškinės sociologijos prielaidomis. Kaip pažymi Christopheris

Bryant'as, nagrinėdamas pozityvizmo raidos bruožus, neopozityvistai daugiau dėmesio skiria individualaus elgesio ypatumams, bet ne socialinių struktūrų susidarymui ir jų kismui. Be to, vis labiau pabrėžiamas indukcinis ir kaupiamasis mokslo modelis; ilgainiui formuojasi biurokratinė komandinio tyrimo ir socialinių mokslų institutų vizija (Bryant 1985 4-5).

Šitaip neopozityvistai, net iš dalies nesuabejodami savo esminiais sociologijos principų pakeitimais, visiškai suvaržo ne tik platesnį filosofinį prasmų pagrindą, bet ir susiaurina XIX a. pozityvizmą į paprasčiausią *stebėjimą*, grindžiamą empiristine prielaida: egzistuoja *išoriniai* - realūs - pažinimo dėmenys, kurie yra *visiškai nepriklausomi* nuo stebinčio sociologo proto (mąstymo). Kitaip tariant, socialiniai faktai, kaip ir fiziniai faktai, yra išoriniai ontologiniai dydžiai, kuriuos galima metodiškai nustatyti ir moksliskai aprašyti, jeigu tik, žinoma, pasitelkiamas tinkamas mokslinis metodas. Vadinasi, tik tinkamas metodas gali patvirtinti objektyvumo laipsnį: kad neutralus stebėtojas (prišlietas prie metodo asmuo) teikia *pagrįstas, tikras, patikimas* žinias - socialinius, fizinius ar istorinius faktus - vis naujesnę medžiagą informacijos stokojančiai visuomenei.

Šis empirizmo modelis atrodė esąs toks įtikinamas, kad iki pastarųjų dešimtmečių *normalus* sociologijos mokslas, galima sakyti, niekieno netrukdomas, visiškai neigė „socialinės epistemologijos“ svarbą, pavyzdžiui, tikėtiną stebėtojo biografinės, emocinės ir socialinės aplinkos poveikį tyrimui ir gaunamiems rezultatams, kurių objektyvumo laipsnis būdavo vertinamas pirmiausia atsižvelgiant į metodinio nuoseklumo tvarką.

Būtent pozityvizmas kaip *pozityviai duota* (vienas iš Auguste'o Comte'o apibrėžimų) - tiksliau, *teigiančioji* ir *įteigiančioji* - pažinimo programa, imasi atsakomybės visapusiškai kontroliuoti *tiesos* sampratą. Šioji mokslinė kryptis, vadovaudamasi kilnia ideologinių teiginių demaskavimo ir mokslinių tiesų pagrindimo užduotimi, siūlo efektyvią *socialinės politikos* (pavadintos *socialinio mokslo* projekto vardu) programą, kurią aukštai vertina šios mokslo doktrinos

bendraamžė - nacionalinės valstybės biurokratija. Priežiūros, valdymo ir kontrolės sąvokos darosi tiek instrumentinio mokslo, tiek instrumentinio pasaulio varomoji jėga – savaime suprantami mokslo ir socialinės politikos dėmenys.

Abstraktusis empirizmas (kaip šį taikomosios sociologijos sąjūdį tinkamai yra apibūdinęs C. Wrightas Millsas), kurio intelektualinė ištakos yra loginis pozityvizmas ir neopozityvizmas, o socialinės-politinės ištakos – turtingų nacionalinių biurokratijų teikiami tyrimo grantai, tikriausiai yra ir vienintelė kryptis, nuo savo susiformavimo pradžios visiškai neigianti *nuoseklus racionalumo ir konvencijų svarbą*.

Pavyzdžiui, C. Wrightas Millsas, apžvelgdamas 3-iojo-6-ojo dešimtmečių JAV sociologiją, atkreipia dėmesį į dažnai kartojamus JAV sociologų žodžius, *oficialiai skatinančius socialinių mokslų tarpusavio pašnekesį*. Nepaisant to, akademinė žinybų fragmentacija iki kraštutinumo siaurina formuluojamų problemų apimtį. Dėl to *abstraktus empirizmo* praktika visiškai nuskurdina *abstrakcijos* lygmenį:

„Šios knygos, fragmentiškai rinkdamos ir nagrinėdamos paskiras aplinkos problemas ir faktus, nesidomi platesnio pobūdžio stratifikacija ar struktūrinėmis visumomis. Toks aplaidumas negali būti vertinamas tik nurodant bendrą „teorinį silpnumą“ (Mills 1971; 220)

Ir iš tikrųjų: kas šiandieną galėtų patikėti, kad *teorinis silpnumas* konkrečiose visuomenėse yra tikroji abstraktaus empirizmo plitimo priežastis. Ko gero, yra ir svarbesnių, įskaitant esamos politinės tikrovės suvaržymą: administracinius-politinius užsakymus ir minėtą grantų praktiką. Pripažįstant, kad empirinis darbas reikalauja kruopščių sociologinės veiklos pastangų, skatina „nebijoti susitepti rankų“, kaip vaizdžiai yra sakęs Pierre’as Bourdieu, vis dėlto negalima tvirtinti, kad pati šioji veikla – dėl jos tiesioginio artimumo juslinei sferai – yra susijusi su „objektyviais“ rezultatais. Ir vis dėlto šiandieną, ko gero, kur kas dažniau aptinkame teigiant, kad empirinė veikla patikimumo požiūriu yra

pagrįstesnė (artimesnė juslinių duomenų tikrovei) negu teorinio pobūdžio veikla, kad pastaroji esanti du ar tris kartus nutolusi nuo tikrovės duomenų.

Dėl šios priežasties verta glaustai pažvelgti į *empirinio patikimumo* sampratą. Pirmiausia reikia pabrėžti, kad disciplinos praktika negali būti iš anksto pagrįsta tik dėl to, kad „pasirenkamas“ tos pačios krypties mokovų nustatytas mokslinis metodas, ir galima nebepaisyti abejotinių klausimų, kuriuos kelia kitos kryptys. Jau pati mokslinės veiklos pradžia (reikalavimas empirinio tyrimo atveju pasitelkti hipotezes, t.y. sukonkretintas problemų išraiškas), rodo, kad, formuluojant problemą, sąmoningai ar nesąmoningai įtraukiamos bendriausios galimų sprendimų prielaidos. Negana to, jeigu tikrai norėtume patikrinti šias prielaidas, vėlgi reikėtų formuluoti ne empirinio, bet teorinio pobūdžio hipotezes. Apskritai, kaip yra pažymėjęs Theodoras Adorno, empirinio socialinio tyrimo objektyvumas pirmiausia yra metodų, bet ne to, kas yra tiriama, objektyvumas:

„Noriai cituojamas teiginys, kad mokslininkui reikia 10 % įkvėpimo ir 90 % prakaitavimo, yra šalutinis ir skatina mąstymo neigimą. <...> Teiginiai sudaromi remiantis įvairios apimties individų apklausų duomenimis, pasitelkiant statistinio apdorojimo, apibendrinimo, nepriklausomo nuo individualių svyravimų, būdus, pagal tikimybių teorijos dėsnius. Bet net jeigu jų pagrindimas būtų objektyvus, daugeliu atvejų apibrėžiamos vertybės tebtų objektyvūs teiginiai apie subjektus, iš tiesų tai būtų teiginiai, rodantys, kaip žmonės žvelgia į save ir į realybę. Empiriniai metodai – apklausa, interviu ir bet kuris kitas derinys bei jų papildymas – nepaiso visuomeninio objektyvumo, t.y. sąlygų, institutų ir jėgų, kurių aplinkoje veikia žmonės, arba geriausiu atveju atsižvelgia į jį kaip į atsitiktinumą.“ (Adorno 1976; 82, 71)

Išankstinis (oficialiai pateikiamas būsimoms ataskaitoms) empirinių tyrimų objektyvumo *suabsoliutinimas* darosi pagrindinis *subjektyvumo* šaltinis, kuris kartais sunkiai atskiriamas nuo tam tikros iki-mokslinės informacijos rinkimo administraciniais tikslais. Tačiau nuomonės yra „objektyvios“ tik tiek, kiek jos atskleidžia žmonių požiūrį į save ir aplinkinį pasaulį; jos negali būti „vienintelis

objektyvus” analizės ir apibendrinimų pagrindas.

Kaip tik šiuo požiūriu abi pozityvizmo formos yra labiausiai panašios. Tačiau *vėlyvasis pozityvizmas*, vadinamas loginio pozityvizmo, arba loginio empirizmo, vardais vis dėlto siekia gerokai didesnio pažinimo griežtumo, savo idealioju siekiniu laikydamas *mokslą*, turintį griežtų kriterijų sistemą.⁸

Empirinis pozityvizmas formuojasi kaip doktrina, gebanti pateikti griežtus - kaip ir dera mokslui - kriterijus, kuriais remiantis būtų galima spręsti, kurie teiginiai yra teisingi, kurie klaidingi ir kurie - beprasmiški. Visi *prasmingi* teiginiai siejami su *verifikacija* - jų tikrinimo kriterijai remiasi empirinių teiginių ir analitinių teiginių perskyra ir atitinkamomis techninėmis ir eksperimentinėmis procedūromis. Svarbiausias skirtumas tarp ankstyvosios ir vėlyvosios pozityvizmo formų yra tas, kad antruoju atveju iš principo atmetama „galutinių prižasčių“ samprata.

Pastarasis veiksnys yra svarbus sociologinio pozityvizmo, pagrindinį dėmesį skiriančio vadinamiesiems *santykių teiginiams*, raidai.⁹ Comte'o mintis, kad dėsnių nustatymas leis numatyti, paaiškinti ir prognozuoti būsimus įvykius, nesunyksta, tik patenka į gerokai formalesnę instrumentinę terpę. Dabar pagrindinis sociologo uždavinys – apibrėžti sąvokas ir nurodyti *priklausomybės santykius*

tarp šių sąvokų. Santykių teiginiai dar labiau formalizuojami ir skiriami į *asociatyvinius* (teiginiai, kurie nustato priklausomybę tarp sąvokų, tačiau neapibrėžia priežasties-padarinio ryšių) ir *priežasties*, arba *kauzaliinius*, teiginius, kurie yra sociologijos teorijos pagrindas (žr.: Turner 1974; I sk.). Kadangi santykių teiginius leidžia tikrinti įvairūs stebėjimo būdai, kurie, nustatydami empirinius faktus, padaro grynąjį mokslinį įnašą, nenuostabu, kad pastarasis įnašas iki šiol laikomas veiksmingiausiu sociologinės veiklos pagrindu.

Svarstant komplikuoatą sociologinio pozityvizmo ir pliuralizmo formų santykį, visuomet reikia turėti mintyse du svarbiausius pozityvizmo elementus, kurie, ypač kai jie susiejami su griežtesnėmis taisyklėmis ir reikalavimais, tebedaro didelį poveikį akademinės veiklos *kaip mokslo* supratimui. Šiedu kriterijai yra *verifikacijos* ir *vertybinio neutralumo* principai. Antrasis - *vertybinio neutralumo* - principas, drąsiai galima sakyti, yra *egzistencinė* pozityvizmo šerdis.

Vertybinio neutralumo svarba pozityvizmo kryptčiai yra didžiulė: pirma, neutralumo nuostata susiejama ar netgi sutapatinama su *mokslo moralinio imperatyvo* reikalavimais; antra, bandymas atsiriboti nuo bet kurių individualių žmogiškųjų aistrų, prietarų ir ideologijų leidžia patikėti, kad iš principo galimas visiškai *anonimiškas mokslo tiesų pagrindimas*.

⁸ Didžiausią poveikį sociologijai padarė moderniosios filosofijos mokykla, kuri matematikos ir gamtos mokslų principus bandė taikyti filosofijai. Jos ištakos – vadinamasis *Vienos ratelis*, filosofų ir mokslininkų sambūris, nuo 1920 m. įsikūręs ir veikiantis Vienoje. Šio ratelio, kurio nariai rinkdavosi kartą per savaitę - nuo 1922 m. iki 1936 m., veiklos pradžia paprastai siejama su Moritzo Schlicko, nuo 1920 m. vadovavusio Vienos universiteto Filosofijos katedrai, vardu. Šios mokyklos nariai: filosofai Otto Neurath'as, Friedrichas Waismannas, Rudolfas Carnapas, Herbertas Feigl, Viktoras Kraftas, matematikai Hansas Hahnas, Carlas Mengeris ir Kurtas Gödelis. Pagrindinės mokyklos idėjos greitai paplito Europoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose. Po 1936 m. daugelis šio ratelio filosofų išvyko iš Austrijos.

Ne visai vienodi šio ratelio narių požiūriai vadinami *loginiu pozityvizmu*, o vėliau - *loginiu empirizmu* arba *moksliniu empirizmu*. (*Pozityvizmo* ir ypač *loginio empirizmo* teorinė, metodologinė ir istorinė raida nagrinėjama Evaldo Nekrašo studijoje *Loginis empirizmas ir mokslo metodologija. Tikimybės ir indukcijos problema* (Nekrašas 1979).

Kadangi loginis pozityvizmas darė poveikį mokslo filosofijai ir kalbos filosofijai, kartais jis siejamas ar netgi tapatinamas su *analitine filosofija*.

⁹ Pasirinkusi objektyvų metodą, sociologija pasirenka ir objektyvų tyrimo dalyką – *visuomenę*, bandydama metodiškai aprašyti visuminius, struktūrinius jos požymius. Sukūrusi *normatyvinį* pavyzdį, Zenono Norkaus žodžiais tariant, *transcendentalinę* visuomenės idėją, sociologija priversta judėti tarp dviejų polių. Vieną koncepciją galima pavadinti *minimalistine*, kai sociologija save suvokia kaip *liekamąjį mokslą*. Kitai, teorinės sociologijos, koncepcijai – nuo Comte'o laikų būdingos maksimalistinės pretenzijos. Ji suvokia save kaip mokslą, kuris yra *gilesnis* ir *platesnis* už ekonomiką, kadangi jos objektas esąs “visa” visuomenė (Norkus 1997; 7). Reikia pripažinti, kad Norkaus apibrėžta *maksimalistinės* ir *minimalistinės* koncepcijų perskyra drauge išryškina ir čia svarstomus du pozityvizmo tipus. Pagrindinis pirmosios koncepcijos (ir ankstyvojo pozityvizmo) tyrimo dalykas – *visuomenė*, tuo tarpu antrosios (ir neopozityvizmo) – *santykių teiginiai*.

Remiantis šiuo kriterijumi siekiama atsižvelgti į gamtos mokslų ir socialinių-humanitarinių mokslų skirtumus. Kadangi pagrindinis socialinių-humanitarinių mokslų objektas yra *socialinės žmonių sąveikos, prasmių kūrimo ir atkūrimo* klausimai, toks dalyko (iš esmės nepanašaus į negyvos gamtos medžiagą) pobūdis reikalauja *kitokių* (negu gamtos mokslų) pažinimo būdų.

Tačiau kad ir kokie būtų pasirinktieji būdai, vis dėlto – kaip ir gamtotyroje – svarbiausi yra *empiriniai* mokslo sandai. Ir iš tikrųjų: *empirinė orientacija* yra kriterijus, kuris leidžia skirti mokslą, pavyzdžiui, nuo ideologijos ar religijos. Tačiau pastarųjų dviejų dalykų – nuo kurių *griežtai privalo skirtis* empirinis mokslas – sąrašą pozityvizmas papildė ir filosofija.

Empirinį kriterijų, kuris darosi pagrindinis socialinių mokslų siekinys, sustiprina *mokslinio neutralumo* reikalavimas. (Juk jeigu kultų įtarimas, kad nustatyti socialiniai faktai yra susiję su paties mokslininko vertybėmis ir kitais idealais, iškiltų grėsmė pačiam mokslo statusui!) Mintis yra ta, kad nors mokslininkas, kaip žmogus, nuolat kuria simbolius, ženklus, konvencijas ir vertybes, tačiau jis gali iš jų išsivaduoti pasirinkdamas griežtą, panašų į gamtotyros ir svarbiausia *jau egzistuojantį* metodą. Todėl jis turi pasitelkti logikos ir matematikos taisykles ir kurti *absoliučiai anonimišką modelį*, kuris teiktų jam privilegijuotą – neutralią – padėtį.

Taigi daroma išvada, kad mokslinis sociologijos objektyvumas priklauso 1) nuo sociologinio neutralumo laikymosi ir 2) nuo atitinkamų metodinių priemonių, kurių rafinuotos matematinės išraiškos nuslopina visas tikėtinas abejones įgyvendinamų operacijų pranašumu. Negalima nematyti, kad šios nuostatos *labai* sustiprina socialinių mokslų galią palyginti, pavyzdžiui, su „silpnomis“ hermeneutinėmis disciplinomis, kurios remiasi *tik supratimu*.

Tariamą hermeneutikos silpnumą sudaro gebėjimas interpretuoti tik iš *vidaus*, tuo tarpu socialinių mokslų stiprybę sudaro gebėjimas aptikti priežasties-padarinio ryšius *išoriškame* socialinių objektų pasaulyje. Juo labiau kad

pozityvizmas - stebinčioji, tiksli, visiems vienodai indiferentiška mokslo priemonė.

Tai nėra *tik iš dalies objektyvesni* transcendentalinio metodo žiūronai. Priešingai, jie yra universalūs: jeigu Karlas Mannheimas *tikėtiną objektyvesnę* atskaitos tašką siejo su savita intelektualų – asmenų, gebančių užimti *tarpinę, objektyvesnę* padėtį, veikla, tai pozityvizmas siekia tobulinti metodą ir atitin-kamas jo taisykles, kurios, kaip manoma, gali priartėti prie tikslaus ar apytikrio mokslinio objektyvumo.

Iš to, kas pasakyta, aiškėja ir pagrindiniai dabartinės pozityvizmo/postmodernizmo priešpriešos motyvai. Jeigu pozityvizmas, pasirinkdamas filosofinio dualizmo doktriną, galiausiai paneigia tuos pačius dualizmo principus (čia turimas mintyse *loginio pozityvizmo* ir *neopozityvizmo* nutolimas nuo Comte'o formuluotų teorinio mąstymo principų, nes loginis pozityvizmas teoriją ir metodologiją paverčia metodu, o sociologinis pozityvizmas sugrįžta prie monizmo – vieno empirinio pasaulio – dogmos), tai postmodernizmas neigia tiek dualizmo, tiek monizmo modelius, pasirinkdamas filosofinio pliuralizmo principus.

Vietoj išvadų. Metodologinis sociologijos uždarumas

Šiandieną, nepaisant akivaizdžių sociologinės krizės požymių, bandoma ieškoti konstruktyvesnių problemos sprendimo būdų, tačiau neretai grįžtama prie ankstyvojo dualizmo požiūrio, kuriam būdingas metodologinis uždarumas. Kitaip tariant, sociologijos pasirinkimas kartais suprantamas tik kaip *dvejopas* pasirinkimas – arba mokslas (vertybiškai neutrali laikysena), arba „postmodernizmas“ (vertybiškai angažuota laikysena), retesniais atvejais ieškant sudėtinių sprendimo būdų. Pavyzdžiui, Irvingas Horowitzas, nagrinėdamas vidinio sociologijos susiskaldymo priežastis,¹⁰ kviečia laikytis *mokslinio objektyvumo* principų - pagrindinės vertybės ir idealo. Tačiau kartu supranta, kad pozityvizmo laikai - praeityje:

“Nors sugrįžimas prie pozityvizmo gali atrodyti lengviausias būdas išsigydyti sociologijai, tačiau kadangi šiuo atveju neįtraukiamos platesnės prasmės ar ryšiai - kartais atsisakoma jas įtraukti - pozityvizmas gali būti neproduktyvus. Gyvename laikotarpiu, kai klaidinantis žalio empirizmo pasirinkimas varžosi su daugybe abstrakčios didžiosios teorijos variantų, iš kurių ištuštintas žmogiškas turinys. O tai yra problema, su kuria susiduria visi socialiniai mokslai.” (Horowitz 1993; 14)

Horowitzo nurodytas pozityvizmo polinkis – susiaurinti, kartais iki kraštutinumo, platesnes prasmes ir saitus – yra logiškas vertybinio neutralumo ir verifikacijos principų taikymo padarinys. Vien *efektyvaus moksliskumo* ieškojimas skatina vis labiau ir labiau siaurinti savo dalyką tiriant empirinius klausimus. “Egzistencinė” pozityvizmo laikysena - vertybinio neutralumo gynimas - sustiprina disciplinos (žinoma, pozityvistinės) galią, apibrėždama kitą taisyklę, kuri, jau po pirmojo “neutralaus” žingsnio, reikalauja empirinių faktų verifikavimo, kurio efektyvumą užtikrina metodinės operacijos. Sociologijos siaurinimas, susiejant ją tik su empiriniu lygmeniu, neišvengiamai kreipia ją link dar labiau siaurėjančios specializacijos.

Tiesą sakant, JAV sociologijai nerimą keliančius klausimus dar 6-ame ir 7-ame XX a. dešimtmečiuose yra plačiau aptarę Europos sociologai (ir ne tik jie: pavyzdžiui, Herbertas Blumeris ar kiti JAV sociologai konceptualiai apmąstė, kaip būtų galima praplėsti susiaurintus techninius klausimus). Ralfas Dahrendorfas jau XX a. 7-ame dešimtmetyje atkreipia dėmesį į tai, kad JAV bręsta nepasitenkinimas *technine* ir *profesionalizuota* sociologija. Dėl šios priežasties daugelis sociologų pradeda ieškoti įvairiapusiškesnio požiūrio į savo discipliną, ypač didelį dėmesį skirdami dalykui, kurį Dahrendorfas pavadina *para-teoriniais*

interesai:

“Naujoji sociologija” Amerikoje pirmiausia primena ne tik apie moralinius, politinius ir filosofinius techninės sociologijos padarinius, bet ir apie galimą teorinę naudą pačia griežčiausia prasme, susijusia su žmonių visuomenės kilme ir raida. Didžioji dalis dalykų, kuriais žavimasi Vokietijoje ir apskritai Europoje, susideda kaip tik iš tokių para-teorinių klausimų. Plačios apimties Europos sociologijos svarstymai renkasi veikiau argumentavimą negu empirinį tikrinimą; jie neatsieja filosofo ar samprotaujančio pašaliečio nuo dalyvavimo klausimų.“ (Dahrendorf 1968; vi)

Taigi R. Dahrendorfas priartėja prie pavojingo ar pernelyg laisvo (be abejo, pozityvizmo požiūriu) sociologijos apibrėžimo: *Europos sociologijos svarstymai renkasi veikiau argumentavimą negu empirinį tikrinimą; jie neatsieja filosofo ar samprotaujančio pašaliečio nuo dalyvavimo klausimų.* Toks požiūris iš principo abejoja metodologine empiriškai griežto, vertybiškai neutralaus metodo mokslo apie vertybes galimybėmis, skatindamas naujai pažvelgti į vertybiniu atžvilgiu atsietą sociologiją ir į sociologinius apibendrinimus įtraukti diskursyvų argumentavimą bei istorinę savivoką.

Šitaip aiškėja gana perspektyvus klausimas: ar sociologija ir apskritai socialiniai mokslai yra *mokslas* pozityvizmo įdiegta prasme? Toks klausimas skatina čia pateikiamą „Išvadų“ dalį a) susieti su *sociologijos ribų* praplėtimo išgalėmis bei perspektyvomis ir b) aptarti bent keletą numanomų pozityvizmo sąveikos su kitomis kryptimis *stygiaus* priežasčių.

Pirmiausia reikia pažymėti, kad pozityvizmas nėra visiškai statiškų nuostatų visuma. Kadangi pozityvizmas kaip teorinis, metodologinis ir istorinis sąjūdis apima gana daug sudėtinių elementų, kurie, be kita ko, istoriškai

¹⁰ Kaip minėta, JAV, kurioje XX a. ilgiausiai dominavo empirinės sociologijos kultas, akademinė visuomenė šiandieną patiria socialinių mokslų krizės požymius. Pavyzdžiui, prieš dešimtmetį JAV sociologas Irvingas Horowitzas, prisidėjęs neramioms diskusijoms dėl sociologijos ir socialinių mokslų statuso, pabrėžia, kad jausdamas didesnę skausmą negu pasididžiavimą imasi rašyti knygą, kurios tik pavadinimas - *Sociologijos suirimas* - skatina aptarti ilgą sociologijos kelią klausinėjant apie dabartinės akademinės disciplinos krizės pobūdį ir galimas priežastis.

Kaip pažymi šios knygos autorius, jau “užvėrė duris” Vašingtono universiteto ir Rochesterio universiteto sociologijos katedros. Dar keičiau, anot autoriaus, kad 40 proc. sumažintas finansavimas seniausiai JAV sociologijos katedrai Jeilio universitete. San Diego valstybinio universiteto Sociologijos katedra uždaryta dėl biudžeto sumažinimo. O svarbiausia, kaip teigia Horowitzas, kad šis procesas jau apėmė ne tik tyrimų institutus, bet ir dėstytojus: 1991 m. studentų, įgijusių bakalauro laipsnį, buvo tik 14 393, t.y. mažiau negu pusė palyginti su 1973 m. – 35 996. (Horowitz 1993; 3-4)

kinta, ko gero, galima aptikti netgi bendrus sunkiai suderinamų krypčių - pozityvizmo ir post-modernizmo - dėmenis (žr.: Nekrašas 1998).

Taigi pozityvizmo ir kitų metodologinių krypčių tarpusavio santykiai nėra tik statiško pobūdžio sąveika. Todėl iš karto reikia pakartoti jau minėtą mintį, kad pozityvizmo - epistemologiškai plėtojusio analitinius filosofijos gebėjimus - sąveika su kitomis teorinėmis ir metodologinėmis kryptimis vertintina kaip potencialiai praturtinantis ir diskursyvus dialogas. (Kaip, beje, ir bet kuris kitas skirtingų krypčių intelektinis pašnekesys, leidžiantis pasikeisti abipusiai naudingais metodologiniais intarpais.)

Nepaisant to, pozityvizmo krypties raidoje galima aptikti istoriškai beveik nepakitusių, itin ilgai išsilaikiusių principus, kurių universaliai pateikiama forma dažnai yra tik *suinteresuotos natūralizmo nuostatos* įteisinimas. Natūralizmo nuostata yra ta, kad pozityvizmo metodiniai reikalavimai, terminai, kriterijai laikomi pagrįstais ir neginčytinai jau vien dėl to, kad juos šioji kryptis vadina *moksliniais*. Natūralizmas įtvirtina pozityvizmo dogmas, kurios *įteisina* esamas metodines taisykles kaip tariamai vienintelę mokslinę akademinės veiklos formą. Akivaizdu, kad *vienintelė* mokslo forma tikrai neskatina sąveikos su kitomis kryptimis.

Kita nenoro tarpdalykiškai bendrauti priežastis – teorinių sociologijos išgalių menkinimas (ypač būdingas *sociologinio pozityvizmo* krypčiai). Kaip minėta, vienintelis vertas *mokslo* vardo baras yra empirinis tikrinimas. Tokia natūralistinė (nesavikritiška) nuostata skatina neigiamą pačių mokslininkų požiūrį į socialinę teoriją, jos tariamą abstraktumą ir miglotumą. Natūralistinė nuostata tarsi pataria, kad galų gale laikas mesti į šalį bet kurią teorinę „s sofistiką“ ir imtis *tikro, empirinio* darbo realybės, bet ne „vizijų“, pasaulyje.

Su pastaruoju bruožu susijusi dar viena - suinteresuota - sociologinio pozityvizmo nuostata: teorinių diskusijų, diskursyvaus ir dialektinio argumentavimo vengimas. Ir iš tiesų: kam gi reikia argumentacijų ir diskusijų, jeigu yra patikimas *mokslinis metodas*, kuriuo remiantis nustatomi objektyvūs faktai (*visuomet objektyvesni* už sunkiai patikrinamas teorinio pobūdžio argumentacijas ir diskursyvaus pobūdžio konvencijas!).

Tačiau vis labiau ir labiau siaurinant metodo tikslinimo ir formalaus duomenų „apdoravimo“ apimtį drauge visiškai nuskurdinamas *tų pačių empirinių duomenų* statusas. Teorinių ir metodologinių diskusijų atsisakymas verčia dar labiau garbinti „faktus“ (dėl kurių *turiningesnio* statuso, beje, varžosi ir teorinė savivoka). Taigi formuojasi uždaras ratas, kuris pateisinamas jau vien dėl to, kad gana ilgai sukasi aplink savo ašį.

Vadinasi, pozityvizmo krypties laikyseną iš esmės nulemia *fenomenalizmas*¹¹, kuris, pasitelkdamas ištobulintą metodo ir gaunamų rezultatų *formalizavimą*, įtvirtina natūralistinius mokslinės praktikos pavyzdžius, kuriais remiantis gaminamas sociologijos mokslas. Sukuriama paprasta (sveiko proto požiūriu, įtaigi) aiškinimo schema, besiremianti mintimi, jog tikrovė esanti išoriškai aptinkami objektai, kuriuos realiai konstatuoja juslės: „O, Sokratai, aš matau tik arklį, bet ne arklįškumą“.

Negalima nematyti, kad ši - laiko požiūriu labai nutolusi - Antisteno pastaba Sokratui, jeigu taikytume šiuolaikinius bihevizmo principus, vis dėlto *iš tikrųjų yra pagrįsta*. Pagrįsti ir *faktai*, kuriuos stebėdami nustato sociologai. Tačiau ar pagrįstas pats pagrindimas?

Paprastai tokį klausimą sociologai laiko nekorektišku ir neetišku, nes jeigu suabejojama sociologinio pagrindimo pagrįstumu, galima prarasti tikėjimą ir pačia sociologija. Galbūt

¹¹ Šio termino nereikėtų painioti, pavyzdžiui, su Georges Gurvitch'iaus *fenomenologinio fenomenalizmo* koncepcija. Čia vartojamas *fenomenalizmo* terminas – pozityvistinė operacionalizmo taisyklė, reikalaujanti remtis tik juslėmis, patyrimo teikiamais duomenimis. Fenomenalizmas juslinius duomenis (numanomai) laiko „grynaisiais“ patyrimo faktais, atsietais nuo išankstinių pažįstančiojo asmens nuostatų ir socialinio konteksto prielaidų.

Pagrindinius *fenomenalizmo* teiginius galutinai įtvirtina du idealūs mokslo reikalavimai – remtis gamtotosyros metodų procedūromis, o metodiškai nustatytus faktus laikyti objektyvais empiriniais požymiais, kurie neturi jokių ryšių nei su mokslininko etiniais standartais, nei socialinės aplinkos vertybėmis.

todėl *empiriškai nustatyti* faktai yra kaupiami kaip kaltinamoji medžiaga, savo kiekybinės apimties didybe liudijanti, kokia „nepagrįsta“ yra *bet kuri* teorinės veiklos rūšis, kuri nors kiek nepanaši į faktų rinkimo procesą. Taigi pakartotina: pozityvizmo istoriją ir teorinius idealus reikia skirti nuo epistemologinės pozityvizmo praktikos (ypač sociologinės), kuri paprastai apima nereflektyvias, rutinines *normalaus mokslo* taisykles.

Pozityvizmas, ilgai viešpatavęs kaip socialinių mokslų metodologija, šiandieną neberodo noro pakartotinai užmegzti dialogą su pirmtakų plėtotomis idėjomis. Tai tik patvirtina minėtą faktą, kad ši kryptis, nesiekdama nei teorinio, nei metodologinio atsinaujinimo, šiomis dienomis išsiskaido ir ištirpsta rutininėje normalaus mokslo praktikoje kaip smulkesnių taisyklių ir dogmų visuma.

Šiomis dienomis pozityvizmas, kaip *natūrali* mokslinė nuostata, diegia mąstymo dogmas,

kurios neretai turi tiesioginį sąlytį su *scientizmo* kraštutinumais. Trijų gyvybingiausių, įvairiomis formomis plėtojamų, pozityvizmo bruožų - *fenomenalizmo, fakto ir vertybės dualumo, bendro metodologinio pagrindo* - derinys šiandieną sudaro *savaime suprantamą* mokslinių taisyklių derinį.

Post scriptum

Bet kurio metodo uždarumas lengvai virsta dogma, arba *natūralistiniu* požiūriu; ir ne todėl, kad yra nekritiškas, mažai kalba apie kritiką, bet veikiau todėl, kad savo kritiškumą grindžia vien savo paradigmos prielaidomis ir sąvokomis. Empirinių faktų apibendrinimo, indukcinė, veikla (kad ir kokia ji būtų nuosekli) visuomet prieina teorinę *ribą*, kurią sąmoningai ar nesąmoningai slepia abstraktusis empirizmas. Tai – riba, kuri sugriauna *nuoseklus empirinio apibendrinimo* mitą.

Literatūra:

Adorno, Theodor W. 1976. "Sociology and Empirical Research" in *The Positivist Dispute in German Sociology* (translated by Glyn Adey and David Frisby). London: Heineman.

Alexander, Jeffrey C. 1982. *Theoretical Logic in Sociology. Positivism, Presuppositions, and Current Controversies*. London and Henley: Routledge & Kegan Paul.

Becker, Howard S.; Rau, William C. 1992. "Sociology in the 1990s", *Society* 30 (1): 70-5.

Becker, Howard S.; Boskoff, Alvin. 1957. "Preface" in Howard Becker and Alvin Boskoff (eds.) *Modern Sociological Theory in Continuity and Change*. New York: Dryden Press, Inc.: v-x.

Boskoff, Alvin. 1957. "From Social Thought to Sociological Theory" in Howard Becker and Alvin Boskoff (eds.) *Modern Sociological Theory in Continuity and Change*. New York: Dryden Press, Inc.: 3-34.

Bourdieu, Pierre. 2003. "Refleksyvosios sociologijos praktika". Kn.: Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loïc J. D. 2003. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją* (iš anglų kalbos vertė Vilija Poviliūnienė). Vilnius: Baltos lankos: 270-319.

Bryant, Christopher G. A. 1985. *Positivism in Social Theory and Research*. London: Palgrave Macmillan. 1985.

Dahrendorf, Ralf. 1968a. *Essays in the Theory of Society*. London: Routledge & Kegan Paul.

Durkheim Émile. 1999. *Elementarios religinio gyvenimo formos*. (Iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė ir

Jonė Ramunytė.) Vilnius: Vaga.

Durkheim, Émile. 2001. *Sociologijos metodo taisyklės*. (Iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė.) Vilnius: Vaga.

Gartrell, C. David; Gartrell, John W. 1996. "Positivism in sociological practice: 1967-1990", *Canadian Review of Sociology & Anthropology* 33 (2): 143-59.

Gurvitch, Georges. 1971. "The Social Settings of Sociological Knowledge" in Edward A. Tiryakian (ed.) *The Phenomenon of Sociology. A Reader in the Sociology of Sociology*. New York: ACC.

Horowitz, Irving Louis. 1993. *The Decomposition of Sociology*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Kuhn, Thomas S. 2003 [1962]. *Mokslo revoliucijų struktūra* (iš anglų kalbos vertė Ramutė Rybelienė). Vilnius: Pradai [Kuhn, Thomas. 1970. *The Structure of Scientific Revolutions*. 2nd ed. Chicago: The University of Chicago Press.]

Marcuse, Herbert. 1968. *Negations: Essays in Critical Theory*. Boston: Beacon.

Mills, Wright C. 1971. "The Professional Ideology of Social Pathologists" in Edward A. Tiryakian (ed.) *The Phenomenon Of Sociology. A Reader in the Sociology of Sociology*. New York: ACC.

Nekrašas, Evaldas. 1979. *Loginis empirizmas ir mokslo metodologija. Tikimybės ir indukcijos problema*. Vilnius: Mintis.

Nekrašas, Evaldas. 1998. "Postmodernizmas ir pozityvizmas", *Problemos* 53: 25-33.

Norkus, Zenonas. 1997. "I. Kantas, T. Parsonsas ir postpozityvizmas socialinėje teorijoje", *Problemos* 51: 5-18.

Turner, Jonathan. 1974. *The Structure of Sociological Theory*. Homewood, Illinois: The Dorsey Press.

Wallerstein, Immanuel. 1996. „Social Science and Contemporary Society. The vanishing guarantees of ratio-

nality”, *International Sociology* 11 (1): 7-25.

Wittgenstein, Ludwig. 1995a. *Tractatus Logico-Philosophicus*. Kn.: Wittgenstein, Ludwig. *Rinkiniai raštai* (iš vokiečių ir anglų kalbų vertė Rolandas Pavilionis). Vilnius: Mintis.

Wittgenstein, Ludwig. 1995b. *Filosofiniai tyrinėjimai*. Kn.: *Rinkiniai raštai*.

Summary

The pendulum of Positivism

This article discusses the technocratic collision of sociology. Sociology is a discipline with a strong commitment to tradition of positivism. On the one hand, sociology has developed on the premises of scientific methodology, making it the technical imperative of social investigation, using it to ground her cumulative knowledge claims. It was the fascination with the apparently relentless success of positivistic sociology that prompted the empiricist knowledge to dislodge other forms of knowledge.

On the other hand, the turn of latter-day sociological

inquiry, as compared with the traditional attempt to apply the standards of positivism, shows that under the new historical and practical perspective the sociology undergoes a discursive reframing. The argument here is that the limits of sociology as a discipline stem mainly from reductive methodological attempts. The growing interest in *culture of science* provides an interesting pluralist perspective. The better understanding of diverse theoretical and empirical approaches can provide the base for the creation of new reflexive sociological trends.

Gauta: 2004 04 09

Pateikta spaudai: 2004 06 20